Beschrijving van het vm. Commandementsgebouw (Kattenburgerstraat gebouw 002)
Datum: 13 februari 2024
Auteur: Agnes Hemmes
Bezoekdatum: 16 mei 2023

Architect: Architecten- en ingenieursbureau F.C. de Weger
Ontwerpjaar: 1961-1962
Bouwjaar: 1962-1963

Opmerking
Deze beschrijving is door Monumenten en Archeologie opgesteld in het kader van een aanwijzingsprocedure tot gemeentelijk monument op verzoek van Stadsdeel Centrum. Dit naar aanleiding van een aanvraag (d.d. 31 december 2021) ingediend door de erfgoedvereniging Bond Heemschut om het ensemble van de Commandantswoning (gebouw 001) inclusief de onderliggende bunker, het naastgelegen Commandementsgebouw (gebouw 002), het Officiersgebouw (gebouw 006), de Scheepstimmerwerkplaats (gebouw 024) en de bunker onder de Verbindingsschool Kazerne (gebouw 029) aan te wijzen als gemeentelijk monument.

Op de (concept) ordekaart Havens, kantoren en bedrijventerreinen tot 1985 is het Commandementsgebouw aangemerkt met een indicatieve orde 3. De droogloop tussen het Commandementsgebouw en de Commandantswoning heeft een indicatieve orde 2.

Stedenbouwkundige context
Algemeen
De geschiedenis van het Marineterrein heeft haar oorsprong in 1655 toen de Admiraliteit van Amsterdam op het eiland Kattenburg een scheepswerf liet aanleggen voor de bouw van oorlogsschepen naar ontwerp van stadsarchitect Daniël Stalpaert. Het resulteerde in een werf met een dok, dat over de gehele lengte van het eiland reikte tot aan het IJ. Aan de stadskant lag het Zeemagazijn (huidige Scheepvaartmuseum) als baken in de stad. De werf en het dok vormden een goed beveiligd en ten opzichte van de buitenwereld afgesloten terrein. In de Franse tijd werd het onderdeel van het complex van de Rijkswerf van de marine. In 1915 werd besloten de bouw van schepen voortaan aan particuliere scheepsbouwers uit te besteden. De werf werd naar Den Helder verplaatst en een deel van het Marineterrein werd aan scheepsbouwers en particulieren verhuurd; een ander deel bleef in gebruik bij de Marine. Het terrein werd omgedoopt tot Marine Etablissement en bleef, ook na 1915, een geïsoleerd gebied, een enclave in de stad met een geheel eigen identiteit.
Met de herinrichting in de jaren 1960 van het Marine Etablissement, gericht op het functioneren als opleidingscentrum en Rijksmarine, ontstond een vrijwel geheel nieuwe situatie. Nadat ten behoeve van de aanleg van de IJ-tunnel begin jaren '60 een groot deel van het Rijksdok was gedempt, de scheepshellingen verdwenen, de oude begrenzing gedeeltelijk en vrijwel alle bestaande bebouwing gesloopt was, verrees een op maat gesneden complex met voor die tijd moderne gebouwen. Gezien de prominente ligging in het centrum van de stad, ging vanuit de gemeente onder aansturing van stedenbouwer Jakoba Mulder, hoofd van de stedenbouwkundige dienst Stadsontwikkeling, de nodige aandacht uit naar de wijze waarop het nieuwe etablissement zich naar de omgeving zou manifesteren. De betrokken instanties van het Rijk realiseerden in het kader van deze gelegenheid een hoogwaardig, goed geoutilleerd, functioneel én representatief complex. Er werd ingezet op vooruitstrevende bouwmethodes, moderne architectuur en een hoogwaardige inrichting en ontwerp van de buitenruimte.

Het nieuw ingerichte Marineterrein, waarvoor het ontwerp afkomstig was van landschapsarchitect Hans Warnau (1922-1995) van het bureau Meijers en Warnau, kreeg een overwegend groen karakter. Er ontstond een royale, 'open' en ruime opzet die als het ware bestaat uit een doorlopend groen tapijt waarin naast de benodigde verkeersroutes en parkeervakken ook veel beplanting aanwezig was. Deze groenaanleg geeft het terrein een zekere voornaamheid en zorgt ook nu nog voor een ruimtelijke relatie tussen de historische en de nieuwe gebouwen die in architectuur juist sterk verschillen van elkaar. Binnen het groenontwerp waren er wel accentverschillen: bij de historische Voorwerf en de commandementstgebouwen was sprake van een parkachtige inrichting, met een meer rijke beplanting en verscheidenheid in het groenontwerp, bij de rest van het terrein was sprake van een meer utilitaire zakelijkheid. De relatie met het water loopt als een rode draad door de geschiedenis van het Marineterrein: ook in de herinrichtingsplannen uit de jaren zestig zijn de verschillende gebouwen zowel visueel als functioneel verbonden met het water. Bovendien zijn in stedenbouwkundige opzet van het terrein diverse zichtlijnen opgenomen die de connectie met het water moeten versterken.
In 2011 werd het westelijk deel met onder andere de Voorwerf door Defensie verlaten, vier jaar later, in 2015, is een deel van het terrein openbaar toegankelijk gemaakt.

Situering Commandementsgebouw (gebouw 002)
Het Commandementsgebouw bevindt zich op het westelijke deel van het Voorwerfterrein, van oorsprong het meest representatieve en in hiërarchie belangrijkste gedeelte van het terrein. De gebouwen die binnen de functionele organisatie van het Marineterrein de hoogste rangen vervulden werden hier gesitueerd en vormen zo tezamen een representatief ensemble. Het Commandamentsgebouw bevindt zich direct ten zuiden van de Commandantswoning. Dit tweetal werd ontworpen als een functionele eenheid en zijn met elkaar verbonden middels een droogloop.

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen
Het Commandementsgebouw is een vrijstaand, langwerpig gebouw met een min of meer noordoost-zuidwestelijke oriëntatie.Het bestaat uit twee bouwlagen onder een plat dak en heeft twee ingangen: de hoofdingang aan de zuidzijde en een aparte (privé-)ingang voor de commandant aan de noordzijde. Middels een luifel of droogloop is deze ingang verbonden met de tegenovergelegen Commandantswoning.

Het Commandamentsgebouw is gebouwd tijdens de eerste herinrichtingsfase van het Marine Etablissement, in de periode 1962-1966, naar ontwerp van ingenieurs- en architectenbureau ir. F.C. de Weger. Het Commandementsgebouw valt binnen de categorie van standaardgebouwen (kantoorgebouw) op het Marineterrein. Hiervoor was door het bureau een gestandaardiseerd ontwerp werd ontwikkeld, gebruik makend van een eenvoudig betonskelet dat in systeem kon worden gebouwd (zie *Cultuurhistorische achtergronden)*. De gevels hebben de voor dit bouwsysteem kenmerkende grindbetonplaten en doorlopende raampartijen. Dit geeft het gebouw een sterk horizontale belijning, onderbroken door de verticale raampartij van het trappenhuis in de achtergevel (of noordwestgevel). De forse schoorsteen die zich oorspronkelijk ten westen van de droogloop bevond en eveneens een opvallend verticaal element vormde in het gevelbeeld is thans verdwenen. De in baksteen uitgevoerde kopgevels zijn vrijwel volledig blind. Het resultaat is een sterk grafisch beeld, passend bij de moderne vormentaal van die tijd. Het exterieur van het gebouw is redelijk gaaf bewaard gebleven, uitgezonderd de stalen ramen die vernieuwd zijn. Dat geldt niet voor het interieur: van de oorspronkelijke plattegrond resteren thans alleen de hal en de twee trappenhuizen. Met het gedeeltelijk vrijgeven van het Marineterrein in 2015 is het gebouw herbestemd. Vanwege de vrij indeelbare plattegrond is het voorheen in kantoorvertrekken opgedeelde gebouw (centrale middengang met kantoren aan weerszijden) tegenwoordig ingericht met een aantal grote open werkruimten. Vloerafwerkingen en plafonds zijn vernieuwd.

Architectonische verschijningsvorm
Exterieur
De voor- en achtergevel tellen beide elf traveeën, waarmee het gebouw een totale lengte heeft van 41,8 meter. De voor- en achtergevel hebben per bouwlaag een doorlopende borstwering van gestraalde

grindbetonplaten, waarboven zich een vensterstrook bevindt. Per travee zijn telkens twee samengestelde vensters, bestaande uit een dubbel groot venster met een smal onder- en een smal bovenraam. De huidige kunststof kozijnen zijn een vervanging van de oorspronkelijke, veel ranker gedetailleerde stalen ramen. Enkele vensteropeningen zijn thans voorzien van een ventilatierooster.
De hoofdingang aan de voorzijde is voorzien van een luifel. De entreepui is vernieuwd. Boven de luifel is een strook bovenlichten aanwezig. Ook de pui ter plaatse van de ingang van de commandant in de achtergevel is vernieuwd.

Interieur
De hoofddraagconstructie van het gebouw bestaat uit een betonskelet met betonnen vloeren en dak, dito kolommen voor de ophanging van de gevelelementen en een rij kolommen in het midden.
De oorspronkelijke plattegrond van zowel de begane grond als de verdieping bestond uit een lange gang die vanwege de centrale plaatsing van de kolommenrij, een excentrische ligging had. Hierdoor was de reeks vertrekken aan de voorzijde, dieper dan die aan de achterzijde. Met de herbestemming in 2015 is deze plattegrond vrijwel geheel opengebroken tot open ruimten. Hierdoor zijn zowel de kolommenrij als de betonnen plafonds overal in het zicht.
De trappenhuizen zijn daarentegen nog wel origineel. De afwerking van het hoofdtrappenhuis is standaard (dat wil zeggen dat vrijwel alle gebouwen op het terrein deze zelfde afwerking hebben), maar relatief hoogwaardig uitgevoerd met natuurstenen (kwartsiet) vloertegels en traptreden en Mipolam handlijsten. De oorspronkelijk als schoon metselwerk uitgevoerde wanden van het trappenhuis zijn tegenwoordig wit geschilderd. De bordestrap van de Commandant heeft een enigszins afwijkende uitvoering met houten traptreden en handlijsten.

Cultuurhistorische achtergronden
Programma van eisen
Het Voorwerfterrein was in het nieuwbouwprogramma bestemd voor de gebouwen die bij de hoogste rangen hoorden. In de functionele organisatie van het Marine Etablissement speelden de Commandantswoning en het Commandementsgebouw een cruciale rol. Vanuit deze twee gebouwen voerde de commandant het bevel, coördineerde militaire activiteiten en gaf leiding aan de troepen. Zoals uit de *Stafeisen bebouwingsplan Marine-établissement Amsterdam bij uitvoering IJ-tunnelproject* (1960) blijkt, hadden naast de commandant ook de stafofficieren hun kantoor in het Commandementsgebouw. Bovendien was hier het schaduwarchief ondergebracht dat in opdracht van de regering door de Militaire Inlichtingendienst en de Marine Inlichtingen Dienst (MARID) werd samengesteld. Ook bood het gebouw ruimte aan allerlei ondersteunende administratieve diensten, de technische dienst en was er een verhoorkamer en een kaartenkamer.

Systeembouw
Vanwege de aanleg van de IJ-tunnel moesten de sloopwerkzaamheden van het bestaande Marine Etablissement in 1964 beginnen. Tegelijkertijd had de Koninklijke Marine de wens om op het Marineterrein in Amsterdam te blijven. De bijzonder korte voorbereidings- en bouwtijd vroeg om een uitgekiend nieuwbouwprogramma. De beschikbare arbeidscapaciteit was bovendien beperkt, waardoor de werkplanning van de verschillende bouwprojecten nauwgezet op elkaar afgestemd moest worden en er arbeidsbesparende methoden nodig waren.
Architecten- en ingenieursbureau F.C. de Weger ontwikkelde daarom in samenwerking met de N.V. Bataafsche Aanneming Maatschappijk (BAM) een semi-prefabricatiesysteem voor betonskeletbouw waarmee de controlerende instanties reeds bekend waren. De uitgangspunten waren als volgt: een zo eenvoudig mogelijk betonskelet dat in systeem kon worden gebouwd; een vaste traveemaat, waardoor gevelelementen en geveloplossingen konden worden gestandaardiseerd; vaststelling van een standaard verdiepingshoogte, gebaseerd op de maximale overspanning.
Er zou gefaseerd gebouwd worden: bij de oplevering van een nieuw gebouw, kon er een oud pand worden gesloopt. Zo kon de Koninklijke Marine tijdens de bouwwerkzaamheden toch operationeel blijven.
Bij dit bouwsysteem ging men uit van drie gebouwtypen, namelijk kantoor-, les- en legeringsgebouwen. Als basis gebruikte men het aantal vierkante meters per persoon, naar functie en aantal, en naar het

gebruik van de ruimte, zoals dit door de marine als norm werd gehanteerd op schepen en wat één op één werd doorgezet naar de wal-activiteiten. Het bouwsysteem maakte een vrij indeelbare plattegrond mogelijk, zodat het standaardontwerp voor diverse functies ingezet kon worden.
Om een idee te geven van de planning: na het gereedkomen van de funderingen was de gemiddelde bouwtijd voor de ruwbouw per verdieping slechts twee weken. Ook bij de afwerking werd van prefabricage en unificatie gebruik gemaakt, middels standaard borstwerings- en dakrandelementen van gestaalstraald beton en stalen raamstroken tussen de gevelelementen. De kopgevels werd uitgevoerd in metselwerk. Voor de afwerking van het interieur werd eveneens gekozen voor een combinatie van beton en schoon metselwerk: B-2 blokken voor de gangwanden, die aan de gangzijde in kleur werden geschilderd en aan de lokaalzijde gepleisterd, en binnenwanden opgetrokken uit porisosteen, gepleisterd of (wel zo efficiënt) onbehandeld.
De herinrichting van het terrein werd in twee fasen uitgevoerd. In de eerste fase, tussen 1962 en 1966 werden het Wiskundig centrum (012), het Commandementsgebouw (002), deVerbindingschool (028), de VBS-kazerne (029), het TOKM (Technische Opleidingen Koninklijke Marine, 027) en het Officiersgebouw (006) voltooid. Na 1966 werd er nog een reeks gebouwen gerealiseerd waaronder het gebouw voor de Marine Cantine Dienst (Marcandi, 017), de Bedrijfskantine (030), het Onderofficiersgebouw (025) en het Provoosthuis (015).

Conclusie / concept registeromschrijving
Het Commandementsgebouw (gebouw 002), gebouwd in 1962-1963 naar ontwerp van architecten- en ingenieursbureau ir. F.C. de Weger, vormt samen met de naastgelegen Commandantswoning (gebouw 001) en het Officiersgebouw (gebouw 006) een belangrijk en representatief *stedenbouwkundig en functioneel ensemble* op het Voorwerfterrein. Deze gebouwen behoren wat betreft rang en aansturing tot de belangrijkste gebouwen op het terrein. Naast *stedenbouwkundige waarde*, is er om die reden ook sprake van hoge *cultuurhistorische waarde*. Het Commandementsgebouw en de Commandantswoning zijn ontworpen als een functionele eenheid hetgeen behalve uit hun situering (direct naast elkaar) ook blijkt uit fysieke verbinding tussen de twee gebouwen (de droogloop).

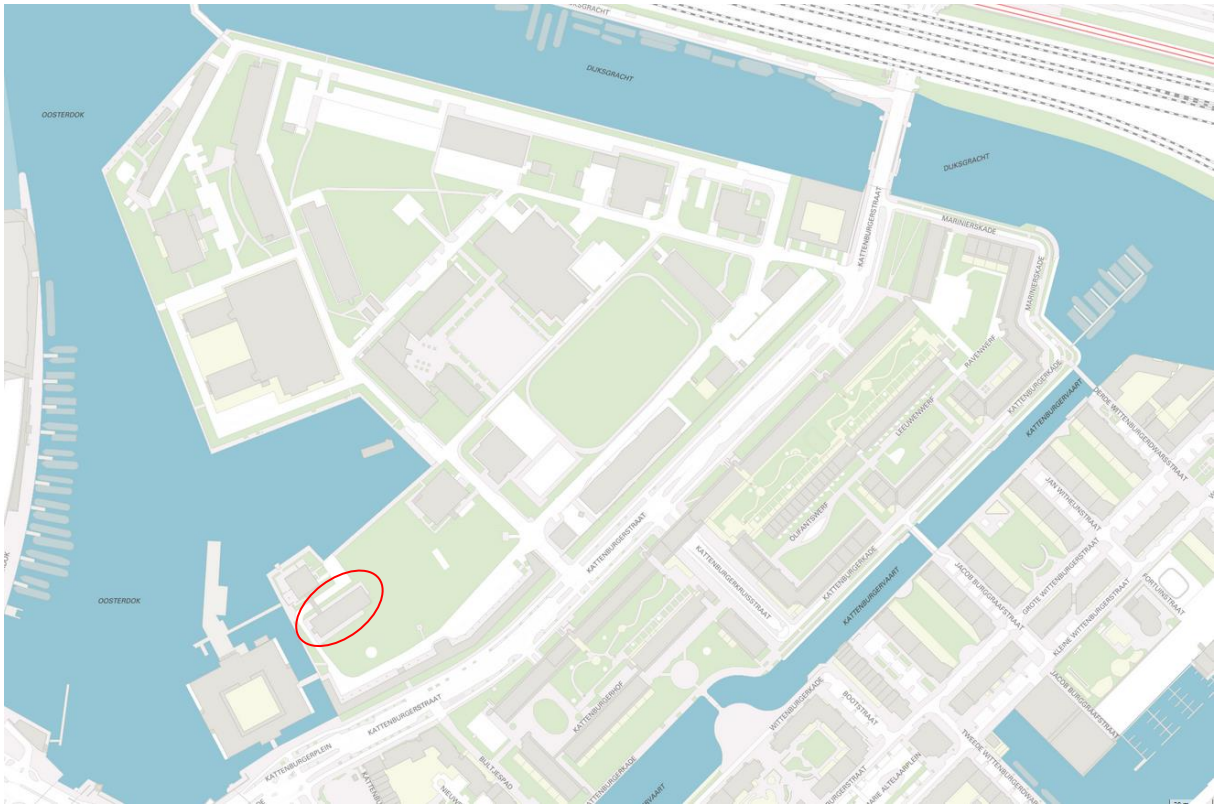
Het Commandementsgebouw vertegenwoordigt een zekere *architectonische waarde.* De voornaamste waarden van het object zijn gelegen in het betrekkelijk gave exterieur; van de oorspronkelijke indeling resteren alleen de ingangspartijen en trappenhuizen. Het gebouw is een goed voorbeeld van de speciaal voor het Marineterrein ontwikkelde systeembouw waarmee een omvangrijk bouwprogramma in zeer korte tijd gerealiseerd kon worden terwijl de Koninklijke Marine operationeel bleef. Hoewel er oorspronkelijk meerdere van dit gebouwtype op het terrein gerealiseerd zijn, is er sprake van *zeldzaamheidswaarde*, aangezien de meeste van deze gebouwen (zoniet alle) in de huidige ontwikkelplannen gesloopt zullen worden. Dit vergroot de *typologische bijzonderheid* van dit gebouw.

Als getuigenis van de herontwikkeling van het Marineterrein in de jaren 1960 tot opleidingscentrum voor de Koninklijke Marine vertegenwoordigt het hierboven genoemde ensemble van gebouwen een belangrijke fase uit de lange, en rijke geschiedenis van het Marineterrein. Door hun uitgesproken, eigentijdse vormgeving zijn deze gebouwen duidelijk te onderscheiden van de omliggende historische bebouwing, en dragen zo bij aan de afleesbaarheid van deze rijke geschiedenis op het terrein.

Bronnen en literatuur
Stadsarchief, Beeldbank
Nationaal Archief Den Haag

H. Aardse en V. Koningsberger, *Marine Etablissement. Cultuurhistorische verkenning*, Amsterdam (MenA) 2017
A. Lemmers, *Van werf tot facilitair complex. 350 jaar marinegeschiedenis op Kattenburg*, Den Haag 2005
J. van Doorn, E. van Es, E. Osinga, *Cultuurhistorisch onderzoek en waardering Marineterrein, Deel 1 tm 3,* in opdracht van het Rijksvastgoedbedrijf en Atelier Rijksbouwmeester, Rotterdam 2021
F.C. de, 'Marine Etablissement te Amsterdam', in: *Bouw* 27/28, jrg. 1967, pp. 1022–1027.

Beeldmateriaal

Situering Marine Etablissement, met het Commandementsgebouw (Kattenburgerstraat, gebouw 002) omcirkeld, situatie 2021 (Atlas Amsterdam)

Luchtfoto Marine Etablissement, met het Commandementsgebouw (Kattenburgerstraat, gebouw 002) omcirkeld, situatie 2021 (Atlas Amsterdam)

Overzichtskaartje van het Marineterrein met de verschillende gebouwen:

001	*Commandantswoning*	*024*	*Vm Scheepstimmerwerkplaats / TOKM*
002	*Commandementsgebouw (omcirkeld)*	*025*	*Onderofficiersgebouw*
003	*Voorwerf/poortgebouw*	*026*	*Legeringsgebouw manschappen*
004	*Botenhuis*	*027*	*TOKM*
006	*Officiersgebouw*	*028*	*Verbindingsschool*
007	*Portiersgebouw*	*029*	*VBS-kazerne*
010	*Ketelhuis*	*030*	*Bedrijfskantine*
012	*Wiskundig centrum*	*031*	*Zeekadettencorps*
014	*Marechaussee*	*034*	*Sportschool*
015	*Provoosthuis*	*039*	*Lesgebouw*
017	*Marcandi*	*040*	*Loods*
022	*Schietbaan*	*041*	*Depot Scheepvaartmuseum*

Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017

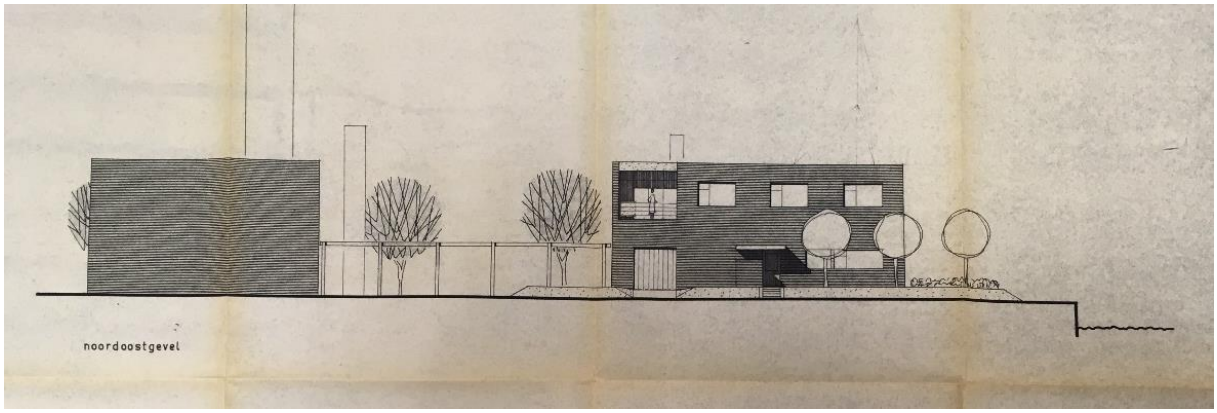
Fasering van de verschillende gebouwen (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

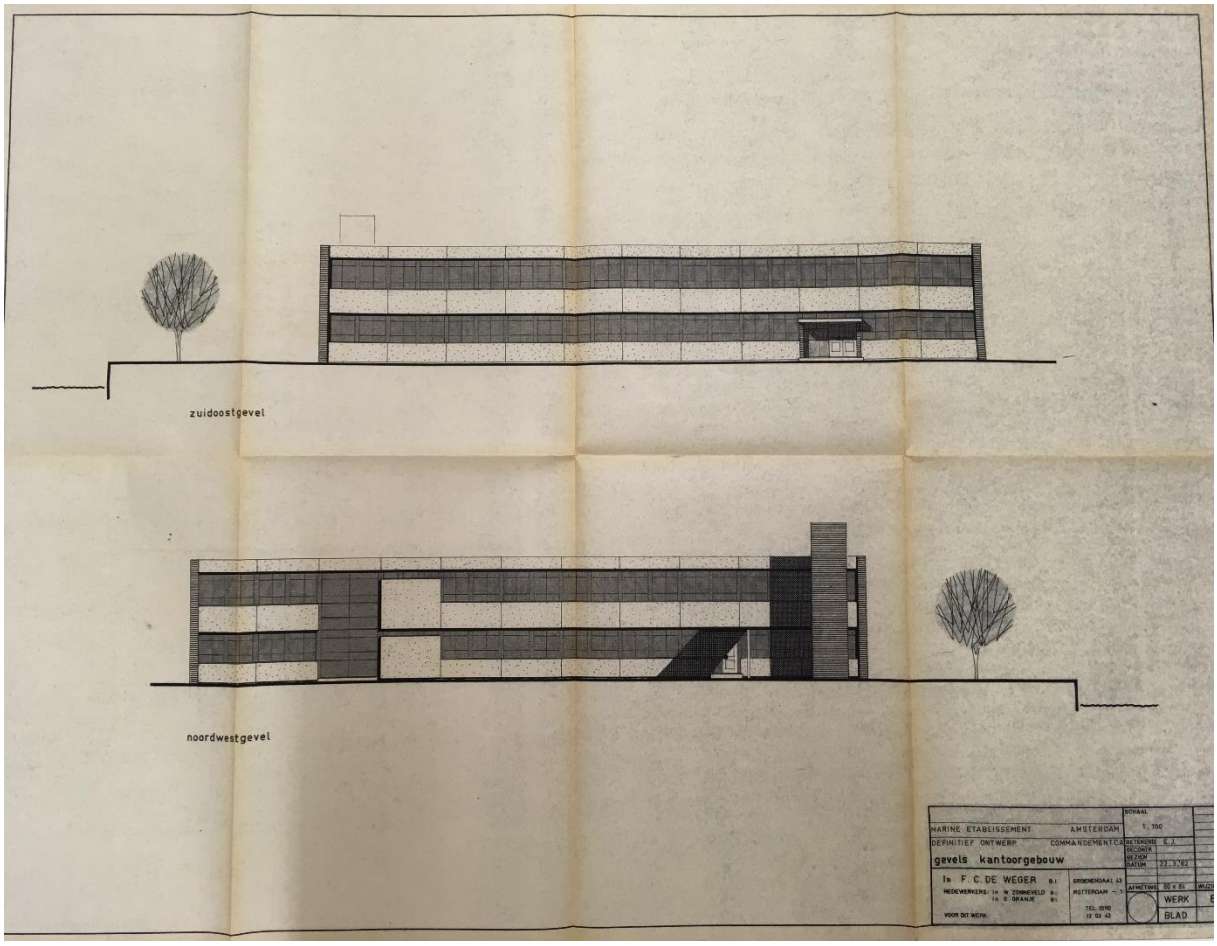
Overzicht van de groeninrichting (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

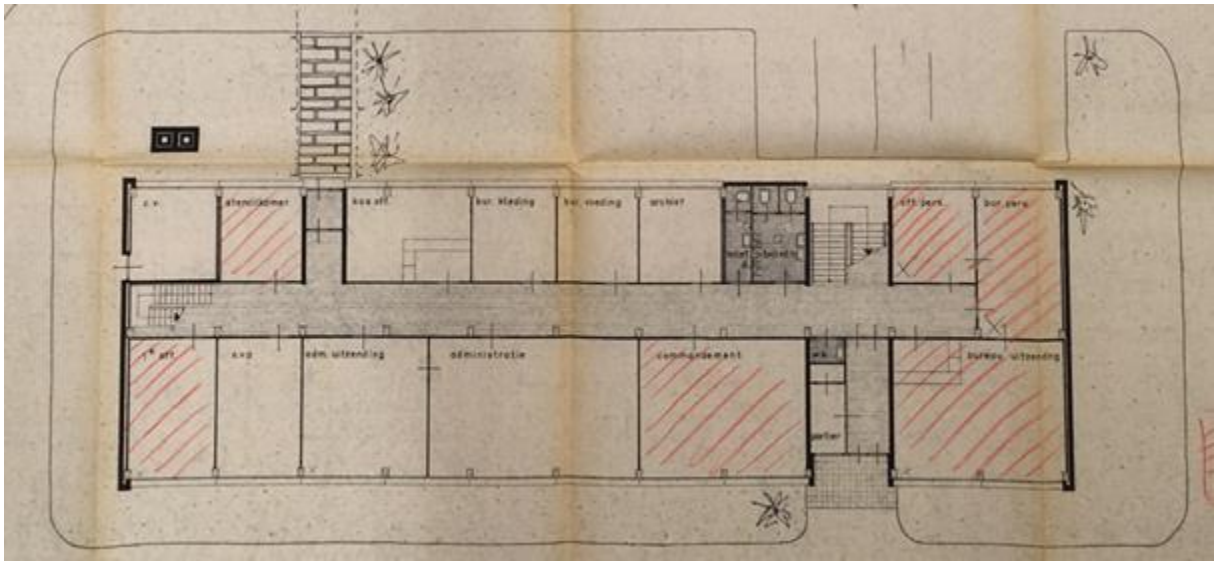
Overzicht van de verschillende zichtlijnen (Herkomst: CHV Marine Etablissement 2017)

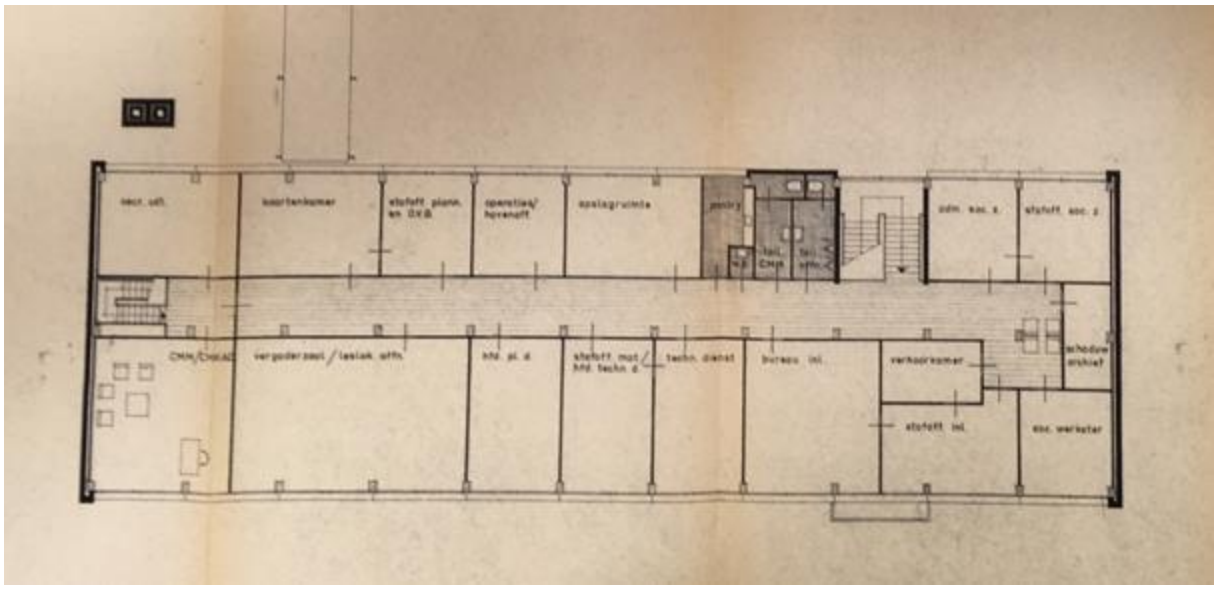
Commandementsgebouw en Commandantswoning, aanzichten noordoostgevel. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief, 2.12.56_8032, opname Monumenten en Archeologie 2017)

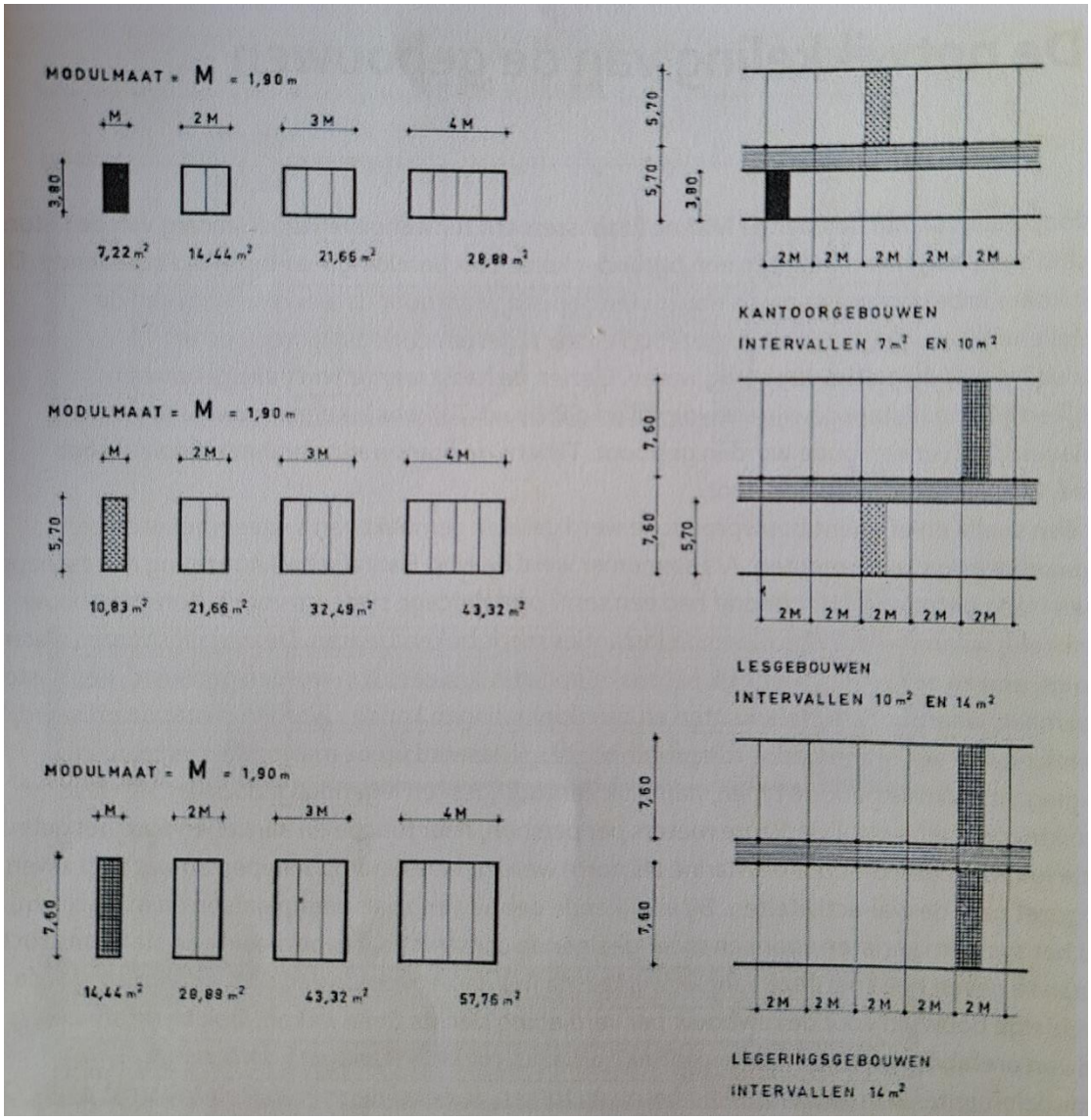
Commandementsgebouw, aanzicht zuidoostgevel en noordwestgevel. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief, 2.12.56_8032, opname Monumenten en Archeologie 2017)

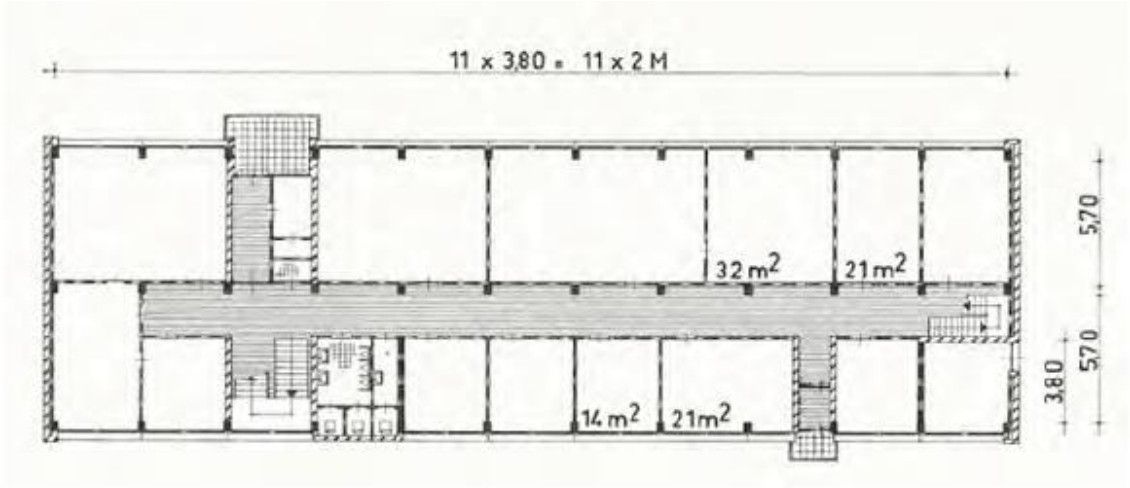
Commandementsgebouw, plattegrond begane grond. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief, 2.12.56_8032, opname Monumenten en Archeologie 2017)

Commandementsgebouw, plattegrond eerste verdieping. Definitief ontwerp, maart 1962 (Nationaal Archief, 2.12.56_8032, opname Monumenten en Archeologie 2017)

De relatie tussen de modulemaat, oppervlakte en overspanning ('Marine-etablissement te Amsterdam', Bouw, jrg. 22 (1967) nr. 27/28, p. 1023)

Plattegrond van een kantoorgebouw, in dit geval het Commandementsgebouw, wat een indicatie geeft hoe er met de modules werd gerekend. De kolommenrij is in het midden geplaatst, waardoor de gang excentrisch is gelegen en de vertrekken aan de voorzijde dieper zijn dan aan de achterzijde. (Bouw, jrg. 22 (1967) nr. 27/28, p. 1026)

Voorgevel Commandementsgebouw (Monumenten en Archeologie, 2023)

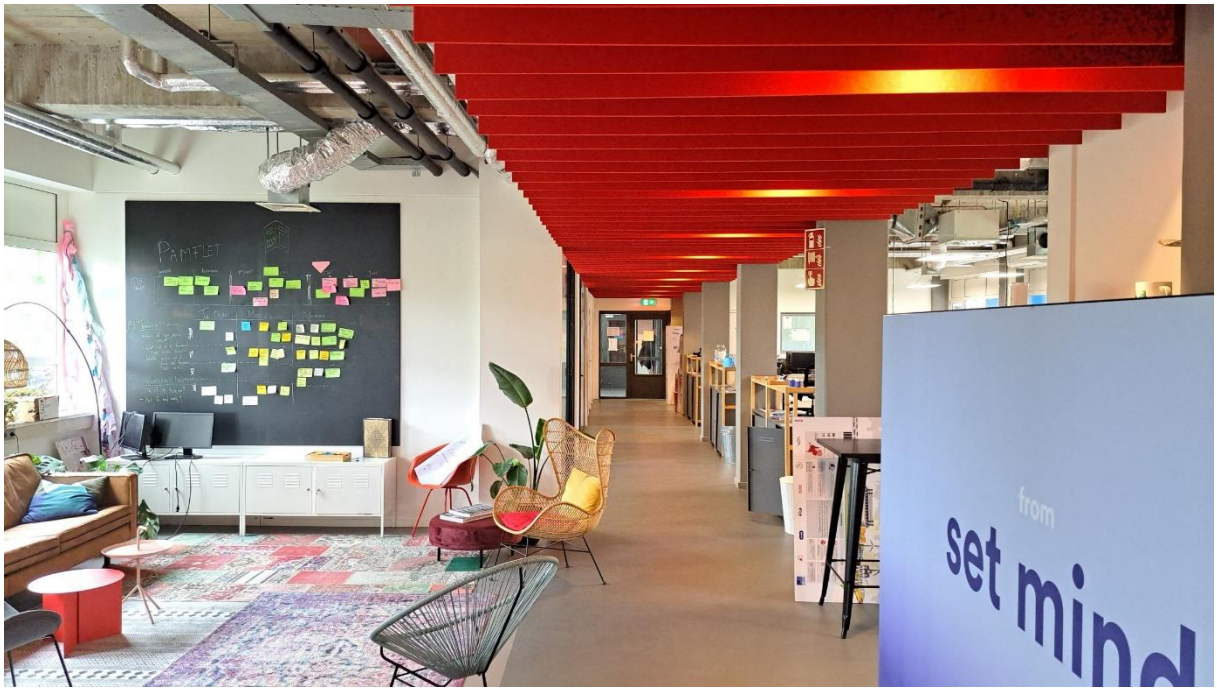
Achter- en linkerzijgevel van het Commandementsgebouw, met de luifel naar de Commandantswoning. Zoals nog op de ontwerptekeningen te zien is, stond rechts van de luifel oorspronkelijk een losse, hoge schoorsteen. (Monumenten en Archeologie, 2023)

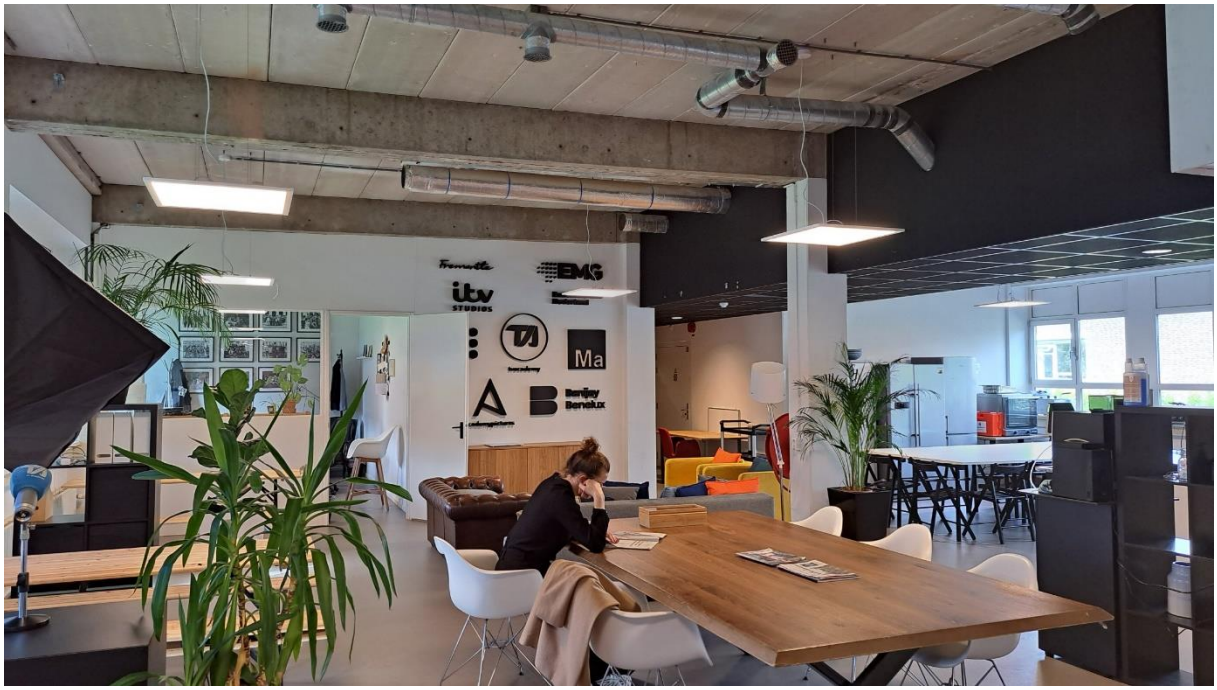
Hoofdingang Commandementsgebouw (Monumenten en Archeologie, 2023)

Ingangsportaal hoofdingang Commandementsgebouw (Monumenten en Archeologie, 2023)

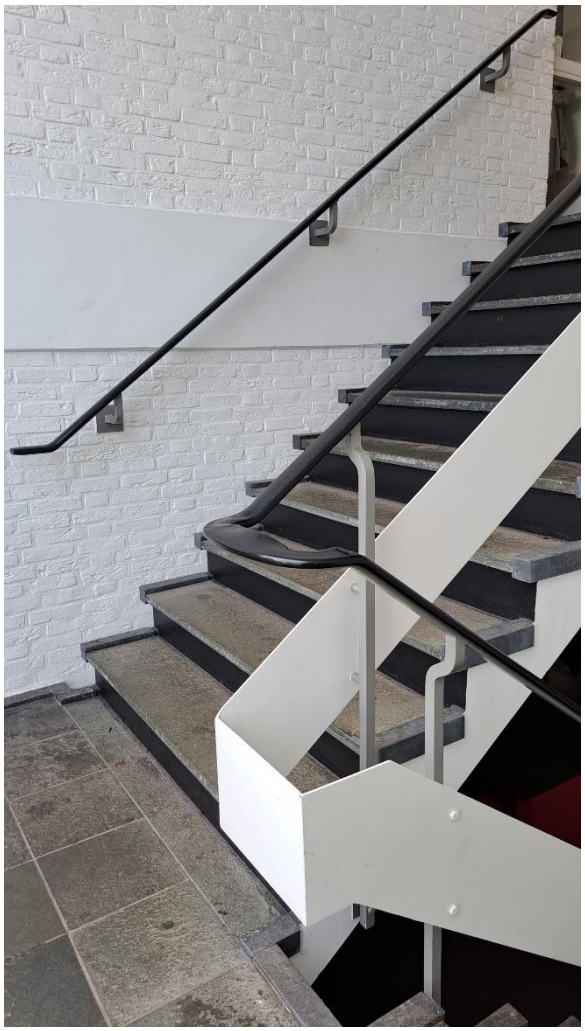
Begane grond met de grotendeels opengebroken plattegrond. Rechts de nu vrij in de ruimte staande kolommenrij (Monumenten en Archeologie, 2023)

Eerste verdieping (Monumenten en Archeologie, 2023)

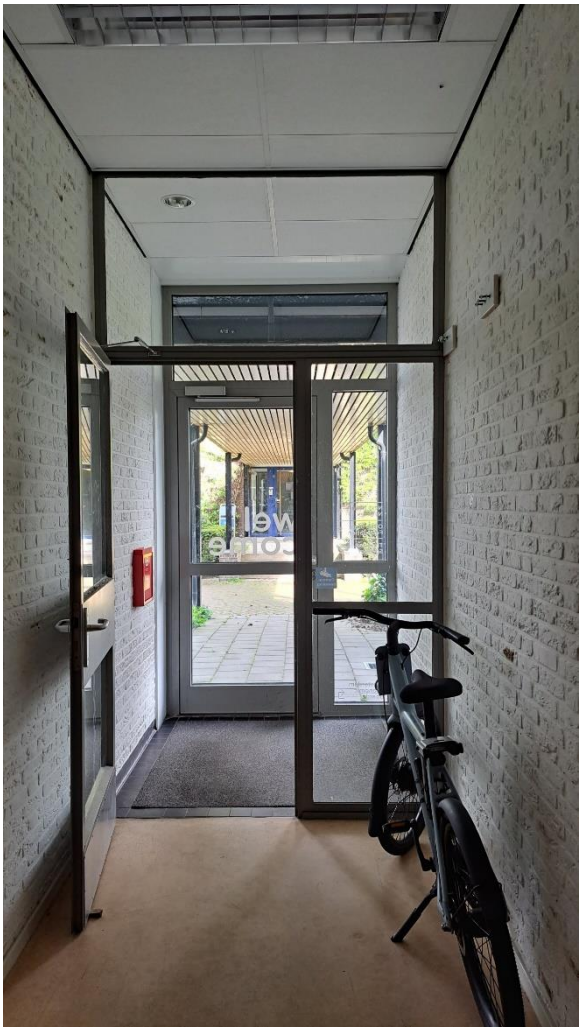
Originele klapdeuren ingangsportaal (Monumenten en Archeologie, 2023)

Hoofdtrappenhuis (Monumenten en Archeologie, 2023)

Hoofdtrappenhuis, bovenaanzicht vanaf de eerste verdieping (Monumenten en Archeologie, 2023)

Ingang voor de commandant (Monumenten en Archeologie, 2023)

Privé-trappenhuis van de commandant (Monumenten en Archeologie, 2023)